

kerülünk a mi korunkkal. Ez a törekvés azonban szükségképpen felteheti a kérdést: eredményre vezethet-e ez a szándék az immáron szinte minden szellemi értéket negligáló, a megértés-hiányokból önálló világokat felnövesztő és azokat szembeállító korunkban. S ha így van ez, akkor mi adja az értelmét az ilyen munkáknak? Mielőtt elkapkodnánk a választ, olvassuk el az *Utószó helyett* pár bekezdését, Sándor Iván ebben a kételyeinkre is megadja a választ: „És ha létrejönne egy új felfogású előadás, ha a mű végre felébredne hosszú tetszhalálából? Egy olyan közeljövőben, amely mindarra, ami esztétikai érték, kultúraformáló tradíció, 'amúgy' nem sok biztatót mutat, mit jelenthetne egy Bánk bán-redivium? Ottlik Géza Kosztolányi-esszéjének szavaival 'mire megy vele, hogy ismerte valaha?' Sokra – mondja valami igaznak és szépnek felismeréséről; és az, hogy felismerte – hirtelen boldoggá teszi, mert nem 'illúzió, képzelgés, hanem az élet kiindulópontja, mintegy tárgyalási alapja'. Vagyis (azt jelenti a redivium), hogy egy mű ébresztése, miközben minden hiábavaló, talán mégsem teljesen reménytelen.”

Sándor Iván: *Vég semmisség. Jelenkor, Pécs, 1993.*

FÜZI LÁSZLÓ

A humor jelenléte a második osztályos olvasókönyvben

Eltérő pedagógiai filozófiák, koncepciók, programok érvényesülése várható a közeljövőben az iskolák oktató-nevelő tevékenységében. A nevelési-oktatási intézmények által továbbítandó értékek a tankönyvekben is megjelennek, s ezek tanulása révén formálódik a gyerekek személyisége. Sokkal nagyobb szerepe van a tankönyveknek, mint amit ma a pedagógiai közvélemény feltételez. Igaza van Karlovitz Jánosnak, hogy megbízható információkat szolgáltató tankönyvelméltre és tankönyvelemzésre van szükség, melyből „a múltból húzódó tendenciák, trendek alapján a jövőbe vezető utat ismerjük fel.” (Új Pedagógiai Szemle, 1992/12., 38.) Lehetőséget kell teremteni, hogy az elkövetkezendő időszakban megszülető tankönyvek megbízható elméletre támaszkodva készüljenek. Ez az elmélet tartalmazza: a meglévő tankönyvek értékeinek, használhatóságának feltárását, a megoldási választékokat, a mintákat, a mintáktól eltérő lehetőségeket, a tankönyvhasználat szempontjait, a tanulók számára vonzó kritériumokat.

Az általános iskola 2. osztálya számára készült *olvasókönyv* egyetlen kritériumának vizsgálatára vállakozom. Elemzem, hogy a tankönyv olvasmány- és versanyaga mennyi és milyen minőségű humoros elemet tartalmaz.

Alapkérdések

Jelentése szerint a humor szó *szellemességet* (mulattatást, ötletességet), *tréfálkozást* (jókedvet, nevetést, viccelést), *derűt* (harmóniát, vidámságot, kiegyensúlyozottságot, meglepedettséget, jó kedélyt) fejez ki. Országonként más-más értelmezést kap ez a szó, jelent: elmésséget, természetességet, életminőséget, kedélyt, értékítéletet, nevetést. A humort sok más szó is helyettesítheti, jellemzésére szolgálnak a következő *mel-léknevek*: mulatságos, mókás, vicces, csúfondáros, kellemes, élvezetes, felvidítő, komikus, bohókás, hóbortos, kópés, bohócati stb.

Eltérő a humor fogalmának *definiálása*, mert a tudományok különböző szemléletmódjukkal és kutatási módszereikkel más-más fogalomjegyeket emelnek ki a lényeg jellemzésére.

Aquinói Szent Tamás álláspontja, hogy a humor és a nevetés: *a lélek pihentetése*.

A humor *közlés és jel, azaz információ*. Indirekt *kommunikációs* szerepet tölt be, olyan *légkör* teremt, melyben a problémák teljes nyíltsággal megbeszélhetők. Érdeklődést, bizalmat teremt a kommunikáló felek között, s biztosítja, hogy a kimondhatatlan is kimondhatóvá válhassék.

Szociálpszichológiai aspektusokból a humor *személyközi kapcsolatok* érzelmi hőfokát – a ráhangoltságot, a kontaktusok erősségét, a ragaszkodást, az élményt – fejezi ki. A humor: *életérzés, atmoszféra, értékelés és állásfoglalás, magatartás, viselkedés*. A humorban van *kritikai és önkritikai* elem, segít megoldani a viszonyrendszerben rejlő *konfliktusokat* (a problémákat a humor dimenziójába helyezi, s itt már lehetséges a konszenzus).

Fejlődéslélektani vizsgálatok bizonyítják, hogy csecsemőkorban a *kellemes állapot* jó érzést, mosolyt, nevetést vált ki. 3-6 éves korban a *helyzetek* (játékhelyzetek) váltanak ki humoros pillanatokot (feszültségből felszabadultságot, meglepődést, várakozást, elmentéses helyzetbe kerülést, szóbeli furcsaságot, fizikai pózokat, a szavak játékosságát). 6-10 éves gyerekek életében fokozott szerepet kapnak az egyéni jellemzők. A személyekben rejlő *eltéréseket* képesek humoros formában kifejezni (csúfnév, testi különbségek „jóvátétele”, beszédben rejlő humoros negatívumok felfedezése, a személyiség furcsaságai). Kialakulóban van az *én-kritika és az agresszívebb viccek* iránti igény. Már kezdik megérteni a nekik szánt megjegyzések humoros „felhangjait”, megnövekszik számukra a *verbális humor* jelentősége.

Pedagógiai értelmezésben a humor *módszer* a tanító és a tanár számára, amellyel *vonzóvá* tehetik az iskolát, a tananyagot, a tanulást, saját és pedagógustársaik személyét. Humorra reagálásból – befogadásából és az aktív humorból – *megismerhetők* a gyerekek, feloldható a szorongás, a félelem, a félszegség. *Bizalom* alakul ki tanár és növendék között, az iskola elveszíti félelemkeltő és taszító jellegét, a tanulás érdekessé, az együttlét pedig vidámmá válik.

Bármilyen *tudomány* oldaláról közelítjük meg a humort, olyan *előnyöket* fedezünk fel, melyek a nevelés-oktatás folyamatában jól kamatoztathatók. Ezért csak egyetérthetünk Pesti Jánossal, aki azt írja: „Sajnálhatjuk hát, hogy a jóízű kedélyhullámmás, »íz, csín« *hiányzik a tankönyvek többségéből*. Szerzőink még a világ- és a magyar irodalom szatíráiból sem igen merítenek.” (Élet és Irodalom, 1988/12. sz.)

A második olvasókönyv azon kevés tankönyvek egyike, amelyben gondosan válogatott humoros művek vannak. *Mennyiségi szempontból* megnyugtató a humort tartalmazó versek és prózai írások száma. *A tankönyv szerzői – Varga Domokos, dr. Csulák Mihály, Fábiánné dr. Kocsis Lenke, dr. Fábián Zoltán* – irodalmi, pszichológiai (fejlődéslélektani, szociálpszichológiai), pedagógiai szempontokat figyelembe véve *olyan olvasmányokat válogattak ki, melyek 39%-a humort tartalmaz*. Nem a tankönyvön múlik, ha a nagyszámú humoros írás ellenére a magyarórákon kevés a vidámság és a nevetés.

Népi alkotások a tankönyvben

Sok örömet jelentenek a gyerekeknek a *népi gyermekmondókák* (*Kilincs-mese, Varjú-mese, Volt egyszer egy tengerész, Kiszámoló, Sorolók, Licsi-locsi*). A váratlan befejezés, a mondókák szellemessége – esetleg vég nélküli mondhatósága –, a kiszámoló szokatlan szavai és csattanói, a sorolók színes szókvalkádja, alliterációi (”csütörtökön csücsülünk, pénteken pipálunk”) és rokonértelmű kifejezései (rohan, szalad, siet, halad, ballag, baktat, meg-megáll, botorkál) – nevetést, derűt vált ki a tanulókból.

Jól szórakoznak a kisiskolások a *népi nyelvtörők* ismételtetése közben (*Mondd gyorsan!*), s gyakorolják a helyes artikulációt, a beszédgyorsítást, a „nehéz szavak” pontos

kimondását. Játékossá teszi a kiejtést az azonos magánhangzók és az ugyanazon hangokkal kezdődő és végződő szavak (*fekete kefe*). „Bogot köt” a nyelvükre, ha hirtelen át kell váltaniuk eltérő magánhangzóra, vagy mássalhangzóra: „Sárga bögre, görbe bot”, „Mit sütsz, kis szűcs, sós húst sütsz kis szűcs?”, vagy a szövegben azonos magán- vagy mássalhangzók halmozódnak föl (*Nem minden fajta szarka farka tarkabarka...*). Az izgalom a nyelvtörök mondása közben attól váltódik ki, hogy tévedni lehet, s ha a kiejtett szó hibás, – ezen jól lehet kacagni. A verbális humor nevelőereje abban rejlik, hogy a szavakat helyesen ejtő gyerek újra és újra meg akar bizonyosodni arról, hogy képes-e a hibátlanságra. Fokozza a beszédtempót, s így „méri” a beszédteljesítményt. A gyakran tévedő kisdíák azért ismételi, hogy ne hibázzon, s ha ez bekövetkezik, sikert jelent számára. Az sem baj, ha „beletörik a nyelvük” a szavak gyors mondásába, mert éppen ez váltja ki a humoros hatást.

A *népi fejtörő (Mondd el, ha tudod!)* a szöveg logikájának emlékezetben tartásával, a logikai rend megsértésével függ össze. Derű és nevetés a következménye, ha a szöveg elmondója nem tudja, hogy a számokhoz mi kapcsolódik (tíz krajcár, huszadik szomszéd, harmincadik házszámú stb.), vagy a juhász szamarának milyen jellemzői vannak (vágott fülű, hókaorrú, keselylábú, nyírott farkú). *Szalay Károly* – a humor elméleti szakértője – mondja: „A humor a gondolkodás csúcsa... Ha egy általánosan elfogadott magatartásban fölfedezek valami oktalanságot, környezetem harsányan kacag...” (Köznevelés, 1988/35. sz.)

Gyakran tesznek fel a 2. osztályos tanulók társaiknak *népi találós kérdéseket (Tréfaszó, Mi az?)*. Várakozást, elégedettség érzését foglalják magukba ezek a tréfás fejtörők, a gyerekek szórakoztatni akarják egymást. Ha a kérdésre helyes választ kapnak, örömben nevetnek, ha felsül a kérdezett, az ad alkalmat a vidámságra. A találós kérdésekre adott rossz válaszok létrehozzák a megbocsátó és elnéző humort, s arra készítetik a kiskölköket, hogy minél több és minél érdekesebb találós kérdést gyűjtsenek össze, s maguk is találjanak ki kópés fejtörőket.

Derűs, vicces népdalokat (népköltést) is tartalmaz a tankönyv, (*Legényvásár-leányvásár, Selyemsátor-tüskebokor, Réce-ruca, vadliba*). Fiúk és lányok közötti kedves évődést válthat ki, hogy a dalban a legényeket száz aranyért, drágán adják, mégis veszik őket. Két krajcárért adnak egy lányt, „jaj de olcsó! Mégse vesznek...” Ennek a dalnak az ellentéte, amikor a lányokat selyemsátor alatt viszik a vásárra, „Mert a leány drága, / száz arany az ára”. Humorba csomagolt elégtétel a kislányoknak, hogy a legényeket tüskebokrokban árusítják, „Mert a legény olcsó / csak egy marék ocsú”. A nemek közti különbség, a lánnyal szembeni gáláns tréfálgatás, az ellentétes képek jól érvényesülhetnek ezekben a népdalokban. S a *Réce, ruca, vadliba* című „népköltésből” micsoda mulatságos helyzetet ismerhetnek meg a tanulók! A humor „tetőfoka”, hogy a minden földi jót felvonultató lagziban „éhen halhatnak”, mert „ha jönnek lesznek, ha hoznak esznek”.

A *nyelvi humort* veszi igénybe a *Békaórus* című *népi gyermekjáték*, mely a „békahangverseny” humoros hanghatásait adja vissza. Élményt – derűt, jókedvet, mókázást, incselkedő felelgetéseket – nyújthat a gyerekeknek a *Künn a bárány, benn a farkas* és a *Szólópásztor* című gyermekjáték. Dramatikus népi játék a *betlehemes*, a tankönyv *Együd Árpád* somogyi gyűjtését tartalmazza. A pásztorok nagyotmondása, csavaros észjárása, a játék félreértéseket imitáló helyzetei váltják ki a kellemes pszichés állapotot, a tiszta örömet, a mosolyt. A betlehemes jellemzője a túlzás: „A gazda olyan hosszú kolbásszal kínált, hogy egyik végét én rágtam, a másikat a keszthelyi kutyák” – mondja az öreg pásztor. Ezen és a szereplők furcsa beszédstílusán, mondandójuk tartalmán felszabadultan lehet nevetni. Egy példa az öreg pásztor beszédéből: „Húsos, kolbászos, gömbölyű gombócos, arany-sarkantyús jóestét szerelmetes fiaim!” Az ilyen típusú humor *élményt* jelent a gyerekeknek, akkor is ha befogadják, s akkor is ha művelik (játsszák) a betlehemest.

Sok *népmese* található az olvasókönyvben (*Kutya akart lenni, Jakab meg a zab, Furlyavásár, Az okos leány* stb.). A humor alapvető jellegzetessége a *nevetséges elem*, a népmesékben ilyen elemek nagy számban fordulnak elő: a kutya szerepét vállaló fiú, furcsa mesei összefüggések, szekér a háztetőn, dicsekvő butaság, tökkelütött emberek cselekedetei, állítások és történetek, lódtítások és hazudozások, elmés okosság győzel-

me az ostobaság felett, talpraesettség szembeállításával az ügyetlenséggel. A népmesei humor a nevetséges bemutatásával, a nevetséges előtérbe állításával megismerteti a tanulókat az élet gyarlóságaival.

Költők és írók humoros írásai

Weöres Sándor Kezdődik az iskola című verse *csupa derű*, az osztályba „kintről benéz egy számár... / iskolába sose jár”. Jókedvre, vidámságra hangolja rá a gyerekeket ez a vers, s akár mottója is lehetne egész évi iskolai életüknek. *Kormos István* Vackor a Balatonon című verse is a tanévkezdéshez kapcsolódik, a mókás „piszén pisze kölyökmackó” nyári élményeit – a fogócskát, a bújócskát, a hintázást, a homokozást, a fürdést, a fára mászást – eleveníti fel. „Jó a nyár. / Kezem, lábam megvan még. / Csak a kutyám hasa fáj, / mert megette a lekvárt” – írja Csoóri Sándor. Már e sorok derűtséget keltenek, és kitör a kacagás, amikor a kis nebulók a versből megtudják, hogy a költő kutyája „Először csak a lekvárt, / utána a fogkefét” ette meg.

Weöres Sándor versének szereplője – Sehallselát Dömötör – már nevével is *felvillanyozza* a gyerekeket. A költő a „beszélő név” (cím) kiválasztásával is jelzi, hogy nevetséges figurát mutat be. Aszokatlan személynév – furcsa szóösszetétel segítségével – a költő a névhumor eszközével hat a tanulókra. S abból, hogyan reagálnak a diákok a „buta volt, mint hatökör”, s azt gondolta „kemencét fűt a pók”, „zabszalmát sző a takács”, s „libát patkol a kovács” – versrészletekre, a pedagógus következtetni tud növendékei személyiségjegyeire. A *nevetés* lehet: természetes, felszabadult, szaggatott, hisztériás, erős, gyenge, hangos stb. A tanulók kacarászhatnak, kacaghatnak, vigyoroghatnak, vihoghatnak, kuncoghatnak, határozhatnak, röhöghetnek. S mindegyik reakció más-más visszajelzést ad tanítványainkról. A jó humor nem vált ki kibőffenő röhögést, nem durva és nem agresszív. *Szabó Lőrinc* Esik a hó című finom humort tartalmazó verse is bekerült a tankönyvbe. A hóesés „lisztét szórja égre-földre”, s eredménye: „pepita a néger, / nincs Fekete Péter / ... fekete / csak a Bodri / kutyának / az orra hegye. *Mosolyt* kelt ez a vers, s elégedettek a tanulók, és boldogok, mert szívmelegítő Szabó Lőrinc humora. *Végh György* Álom egy helikopterről című verse *csupa szellemesség*: „a Jeges-tengeren július huszadikán van-e jég?”, „a karácsonyt Húsvét-szigeten” töltené, és venne néhány mázsa nápolyit, „mert az Nápolyban mindig friss lehet”. Mulattató ez a vers, akár csak az olvasókönyv többi költeménye is.

Valóságos *nyelvi zsonglörködést* tartalmaznak „Hátulról ugyanaz” mondatok. *Ámulatot* kelt a tanulóknál a nyelvi különlegesség. Olvasgatják, örülnek a nyelvi bravúrnak: „integetni”, keresik a „tavat a kis erek” alatt stb. Feltehető, hogy a nyelvi humoron nevelkedő diákok nemcsak az érdekességek iránt, hanem a nyelv, a beszéd, a metakommunikáció, az információ kérdései iránt is fogékonyak lesznek.

Jellembeli gyengeségeket és jellemzilárdságot bemutató eseményeket dolgoznak fel *meséikben* Grimm testvérek, Ezópus, Rónay György, Arany László, Benedek Elek. Anyolc műmese sok humorral ajándékozza meg a másodikos gyerekeket, miközben bemutatja azokat, akik a nehézségek ellenére keresztülrágnak magukat a kásahegyen, minden nehézséget legyőznek, jóindulatúak, kölcsönösen segítik egymást, túljárnak a gonosz eszén. Nevetségesé válnak ezekben a mesékben a gyávák, a hiúk, a rosszakaratúak, a társukat bajban cserbenhagyók, a kapzsiak, az alattomosak, az önmagukat rosszul ismerők. A meséken kívül a tankönyvben található elbeszélésrészletek is lehetőséget adnak a humor élvezetére.

Az eddigi elemzés bizonyítja, hogy a másodikos olvasókönyv olvasmányainak és verseinek *humortartalma* színes, változatos, s jó alapanyagot biztosít a neveléshez. Ezek és hasonló művek bekerülnek az eztán készülő olvasókönyvbe? Döntsék el a tankönyvírók.

Olvasókönyv az általános iskola 2. osztálya számára. 9. átdolgozott kiadás. A tankönyv szerzői Varga Domokos-dr Csulák Mihály-Fábián dr. Kocsis Lenke-dr. Fábián Zoltán. Átdolgozta Varga Domokos.
